

ILIA MIHÁLY

Mészöly Gedeon, az irodalmár

Mészöly Gedeon nyelvtudósi munkásságát nemcsak kíséri, hanem át- meg át- szövi irodalomtörténeti, írói buzgalma, érdeklődése. Nem csupán arról van szó, hogy a nyelvész gyakorta legjobb példatárát és bizonyító anyagát a jó írók műveiben találta meg, hanem arról is, hogy a rokon tudományágban is önálló munkákat írt, s e tudományág tárgyát, a művészi munkát maga is művelte. Nem volt ez kitérő vagy eltérés a nyelvtudományi munkától, sokszor az irodalomtörténeti opuszai nem választhatók el nyelvészeti munkáitól.

Egész életében három ága van ilyen irányú tevékenységének: *első* a műfordítás. Meglepően nagyszámú, az ógörögtől a franciáig, az orosz irodalomig terjed. Homérosztól Racine-on át Puskinig, Toussin, Johannes Secundus nehéz fordítói föladatokat jelentő műveiig. Vegyük még ide azokat az írásait, amelyekben más fordítók munkáját ítéli meg kritikusan, jelezve, hogy ő másképpen fordított volna. Műfordításainak megítélésére nem vállalkozhatom; de hadj jegyezzem meg két jellemző fordítói tulajdonságát: az egyik a nyelvi pontosság, az idegen szövegeknek a magyar nyelv, gondolkodás körébe való behelyezése, Johannes Secundus latin szerelmi költészetét például kiválóan illeszti bele a magyar virágének és gálánsköltészet hangulatvilágába; a másik jellemzője, hogy akinek művét lefordítja, annak koráról tüzetes ismereteket nyer; így fog hozzá Puskin Anyeginjéhez, kísérőtanulmányából kitűnik, hogy a kort ismerte meg jól, hogy pontosan fordíthatson. (Megjegyzendő, hogy Puskin föllépését egy nyelvi harc közepette mutatja.)

A *második* ága ennek az érdeklődésnek irodalomtörténeti munkákban nyilatkozik meg. Mészöly Gedeon első könyve nem nyelvészeti mű, hanem irodalomtörténeti munka, a leghagyományosabb filológiai teljesítmény, a kunszentmiklósi ref. gimnáziumi tanár részletező monográfiája Tinódi Sebestyénről (1906). De alig halad valamit Tinódi élettörténetének ismertetésében, gyorsan kimutatkozik a nyelvész, aki

filológiai bizonyítékok helyett az özö nyelvjárásban író Tinódi születési helyét éppen a dunántúli özés lokalizálásával igazolja. Ezt a jellemző eljárást minden későbbi irodalomtörténeti munkájában tetten érhetjük, akár Pálóczi Horváth Ádámról ír, akár Csokonairól. A Tinódiról szóló könyv azért is érdekes, mert maga a szerző is özö nyelvi alakokat használ, ezzel is érezteti a tárgy régiségét. (Következtesen ezt írja: *köll, elősmeri, ehöz, vitézelkhöz* stb.) Tinódit saját kora megbízható zszurnalisztájának tartja, és a tárgy alkalmat ad számára, hogy a századelő nemzeti fölbuzdulásának (darabontellenességnek) is hangot adjon. Van más, egész életre jellemző áruklóó nyom is: a föltétlen Arany János-tisztelet a Tinódi-monográfiában is megnyilatkozik. (Stílusa is hosszú időre készen van: nem értekezik, elbeszél, monográfiája inkább hasonlít Takáts Sándor írásaihoz, semmint szigorúan irodalomtörténeti munkákhoz.) S ha nem túlzás már az első műből az egész életműre vonatkozó jellemzőt még idesorolni, hadd említsem meg a személyességet, mely ezt a tárgyat is előnti, Tinódit úgy írja le s házanépét úgy jellemzi, mintha élő személyekről rajzolna képet hallgatóságának; s persze a személyességhez tartozik az is, amivel később minden műfajú írásában találkozhatunk: a Mészöly-ösöket is fölelegeti, kik szegröl-végröl rokonságban lehetnek Tinódival.

Majd harmincöt évvel később egy másik alapvető irodalomtörténeti munkájában, a *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje* címűben nem véletlenül hivatkozik Tinódiújára, mert a Himnusz értelmezésében éppen az az újdonság és időtálló, hogy a vers világának magyarázatába belevonja a régi magyarságot, a 16. századi protestáns énekköltészetet, a kuruc szabadságharc irodalmi és politikai frazeológiáját éppúgy, mint a reformkor közéleti viaskodásait.

Irodalomtörténeti munkásságának része az a szorgos kiadóí, sajtó alá rendező munka is, amellyel a magyar klasszikusok, régi magyar szerzők és főleg a 19. századiak szöveghű kiadását végzi. Mindenütt kimutatható, hogy az irodalmi ízlés, az irodalmi érték mellett a nyelvi értékeséget tekinti fő érdemnek és a nyelvi pontosságot követeli meg a kiadástól. Nem véletlen, hogy kedves szerzőjének, Aranynak mindenfajta kiadását fokozott figyelemmel kísérte, és még a roppant gonddal készült akadémiai kritikai kiadásban is összegereblyézett néhány súlyos, értelemzavaró hibát.

A régi magyarság irodalmi hagyományai, a 19. századi klasszikusok kiadásai, értelmezései csak egy hűséges olvasó és tudós nyelvész ragaszkodását mutatják, ezek nagyobb vitákat aligha válthattak ki. De Mészöly akarva-akaratlan, éppen mert minden irodalmi műben a nyelvi teljesítményt mérte meg legelőbb, nem kerülhette ki kortársai szépirodalmi munkáit sem. Szófejtéseiben — módjával ugyan — de élő íróktól is vesz példaanyagot, különösen kedvvel idézi a szögedieket, Mórát, Juhász Gyulát, akiket személyesen is ismert, szeretett. Mórát ő búcsúztatja a Népünk és Nyelvünkben, azt írja róla, hogy ő a magyar próza Petőfije. (Érdekes, hogy nem sokkal előbb ezt Juhász Gyula írta Tömörkény Istvánról.) A Mórát búcsúztató nekrológban még ezt is olvashatjuk: „Megmutatta, hogy a magyar nyelv gazdag és kifejező azok számára, akik ismerik, és csak azok kényszerülnek erőszakos, mesterkélrt faragcsálásra, akik szegények nem tudnak vagy nem mernek tudni magyarul.” Ez az oldalgóság kortársainak szólt, egyelőre nem névre címezve, de aztán majd kiderül, hogy kikre vagy kire gondolt. Kodolányi *Vas fiai* című regényének megjelenésekor Mészöly élete leghosszabb vitájába keveredik a történeti regényt író Kodolányi nyelvcsinálmányaival. A vitát Tompa József igazságosztó tudományossággal összefoglalta, az irodalomtörténetírás azonban nem foglalkozott vele, pedig a két háború közötti történeti regény írásának nem csupán nyelvi tanulságai vannak meg benne. Mészöly a nyelvtudomány érveivel hadakozott, Kodolányi az írói szabadság nevében tiltakozott, a hang egyre keményebb lett, és a Kodolányi mellett fölsorakozó segédcapatok végleg eldurvították a vitát. Mészöly azonban állta az ütéseket, konok következetességgel róttá a *Nép és Nyelv* oldalaira a nyelvtudományi, nyelvtörténeti ellenvetéseket, amelyeket persze ellenfelei jószerivel föl sem fogtak. Nyilván ennek a vitának következménye, hogy Mészöly Móricz Rózsa Sándorára is fölfigyel, bár

nyelvészeti vizsgálódásokba nem bocsátkozik, de érdekes véleményt mond a regényről: A „Móricz—Rózsa-ügyben véleményem rövid: a történelmi regény nem történettudományi mű, de tény az, hogy a történelmi regény lényegét, a benne levő körképet történelmül fogadja el az olvasó közönség nagy része. S mivel historia est magistra vitae, ezért a történelmi regény írója igen nagy hatással van az olvasóinak történelmi fölfogására, s ezzel kapcsolatban politikai érzelmeire.” A megnyilatkozás azért fontos, mert 1927 óta Mészöly az élő irodalomról nem nyilatkozik ilyen nyíltan. 1927-es nyilatkozata a Budapesti Szemlében jelent meg és egyike azoknak az írásoknak, amelyek a húszas évek végi Ady-vitákat kiérettették. Mészöly írása A „modern” irodalomtudomány címet viseli és Zolnai Béla írása ellen szól, amely az éppen induló Széphalomban jelent meg Szegeden. Mészöly írásából a Nyugat-nemzedék meg nem értése derül ki, az írás megjelenése pedig a szelíd barát, Juhász Gyula ellenkezését is kiváltja, aki Az irodalom egyenessége című vezércikkében védi meg Zolnait, Adyt és a Nyugat íróit a Budapesti Szemlével s Mészölyvel szemben is. Mészöly panaszkodva írja egy levelében Balogh Jenőnek, az Akadémia főtítkárának: „Az a cikk, amelyet az Ady-vita elején Zolnai politikai radikalizmusa ellen a Budapesti Szemlében írtam, igen ellenem bősztette Zolnai szegedi íróbarátait, különösen Juhász Gyulát, aki a szegedi Rassay—Peidl-párti Délmagyarországnak (a Világ, Magyar Hírlap szegedi fiának) főmunkatársa és politikai szálak fűzik a nyugatistákhoz.” A kis incidens tanulsága az, hogy Mészöly csak lassan, jóval Ady halála után lesz értő és befogadó olvasója a Nyugatosoknak, irodalmi ízlése inkább Aranyhoz és követőjéhez vonzza. (De amíg Zolnai soha nem értette meg igazán József Attilát, addig Mészöly az első pillanatban fölismerte fiatal tanítványa tehetségét.) Az Akadémia főtítkárához írott panaszkodó levél hangját nemcsak a Budapesti Szemle írását követő ellenvetések magyarázzák, hanem az is, hogy közben lezajlott a *Tótágas-vita*, amely Mészölyt néhány hétre az ország közvéleményének érdeklődése középpontjába lökte akarata ellenére is.

És ez már Mészöly irodalmi működésének *harmadik* ága, a szépírás. Fiatalkori verseiről csak foszlányokban van tudomásunk, néha ő maga is fölemlegette a pajzán hangú versíró versenyeket. De írását nem ismerünk. A *Tótágast* satirikus bohózatnak jelzi a szerző, 1925-ben írta, megmutatta Herczeg Ferencnek és Bánffy Miklós-nak, akik elismerően nyilatkoztak róla. 1927. május 24-én a Délmagyarország azt jelenti, hogy a szegedi színház parádés szereposztással készül a bohózat bemutatására, mely a mai politikai életet satirizálja. Május 27-én volt a bemutató, Tóth Károly, a szegedi rektor, az éppen Szegeden ülésező országos egyetemi értekezlet képviselőit meghívja a bemutatóra, tehát az összes rektor, dékán, minisztériumi vendég ott van a színházban, ahol láthatja a *Tótágast*, ezt a csakugyan politikai satírárt, amely nem csupán a korszak fölkapaszkodó, gazdagparaszti kivagyiságát, hanem a közélet más képviselőit is a legkedvezőtlenebb színben mutatja be úgy, hogy a történetet, egy parasztból lett országgyűlési képviselő elzúllását, környezetének erkölcstelenségét szándékoltan a népszínmű eszközeivel túlozza el és teszi nevetségessé. Nem nagy mű, de roppant aktuális. Az előkelő vendégsereg nyilván elképedt, amikor a bemutatót látta, de az igazi közönség már nem láthatta, mert a bemutató utáni napokban a *Tótágas ügye* már a parlamentben okozott izgalmakat. Nem volt nehéz a kisgazdapárti képviselőknek fölismerniük nemrég elhunyt vezérüket, Nagyatádi Szabó Istvánt és a korrupciós ügyben a korszak nagy port fölvert Esküt-ügyet azonosítani. A kisgazdapárt interpellál, Klebelsberg Kunót vonják kérdőre a darab bemutatásáért, és erősen emlegetik a vitában, hogy nagyon sok az egyetemi tanár Magyarországon, ritkítani kell őket, ilyen tanár nem taníthat az egyetemen stb. A *Tótágas* kéziratát bekéretik a parlamentbe és a folyosón hangosan fölolvassák. Mészöly irodalmi sikere egyetemi pályafutásának majdnem a végét jelentette. A szerző a darabot gyorsan visszavonja a színháztól, levelet ír Klebelsbergnek, hogy nem akart senkit megsérteni, sem élőt, sem holtat, csupán egyes társadalmi osztályok bizonyos típusát bírálta. Mészöly magyarázkodását ugyan a parlamentben nem fogadták el, nyakába varrják még egy század eleji darabontkalendárium szerkesztését is, de az ügy szép csöndben

elalszik. Mészölyt egyetemi fegyelmi elé akarják állítani, de nyilván Tóth Károly rektor egy baráti beszélgetéssel elintézi az ügyet. A Tótágast kísérő kellemetlen népszerűség lehet az oka annak, hogy a vígjátéki helyzetekre valóban érzékeny Mészöly többet nem kísértette meg a színpadot. A politikai sajtóvisszhang mellett volt más visszajelzés is a komédiára: Juhász Gyula három írásában is foglalkozott a Tótágas-vitával, ő is szatírárt írt a kisgazdáról, de Mészölynek sem kegyelmezett, nem felejtette el, hogy nem is régen Ady és a Nyugat ellen szólt a Budapesti Szemlében.

Csöndesebb volt a sikere, szelídebb volt a fogadtatása Mészöly Csokonairól szóló életrajzi regényének, amely *Földiekkel játszó*... címmel jelent meg 1935-ben. A szerző életregénynek nevezi, mai szóval inkább dokumentumregénynek lehetne hívni. Arányaiból jól látható, hogy Mészöly a gyerekkor, a debreceni évek, a kollégium világa körül időzik kedvvel, ezt írja meg szépen, cselekményesen: szinte semmit nem talál ki, a Csokonai-művekből szerkeszti meg a történeteket, írja regénybe az alakokat, kivéve azokat a Csokonai-versek, -drámák világából és írójukkal hozza kapcsolatba őket. Találmánya leginkább a művek keletkezése élethelyzetének megrajzolásában van, de ezt is inkább a műből következteti ki. A nyelvész itt sem vonul félre, de nem a nyelvész csillog, hanem a kort ismerő, sokat olvasott, művelődéstörténetet és minden kortörténeti anyagot fölhasználó író tündököl. Ez teszi olvasmányossá, a klasszikus költőt így teszi emberivé. Éppen ezt akarja, az embert megérteni, a művek ehhez szolgálnak segítségül. Más tanulmányainak tanulsága itt is kamatozódik, például a sokféle változatban megírt népköltők (Mátyási József, a tabajdi gatyásköltő, K. Bátori József) halotti búcsúztatóit összekapcsolja Csokonaiéval, aki ezt a műfajt a magas irodalomba emelte.

A Tótágas-vitában az egyik közbekialtó azt mondta: „és egy ilyen tanár tanítja az ifjúságot!” Mi örülhetünk, hogy az ifjúságot, minket is ő tanított.

TÓTH BÉLA

Mészöly Gedeonról

Szeged városa nem csupa hiúságból áldoz a középkor végéig annyit fiai külföldi tanulmányútjaira, s nem csupán mint díszért kiabál az egyetemért, hanem hogy a maga mivoltának megfelelően tanult emberek kerüljenek falai közé sorra, a kommunitás kormányzására. Az egyetemet kéri Lipóttól, Józseftől, Trefort Ágostontól. A három név közötti időben eltelik vagy kétszáz év, s mégis mindig füge mutatódik neki válaszul.

Az első világháború gyászos következményei sodorják hozzánk 1921-ben a kolozsvári egyetemet. A száznál is több éven át instanciázó, kilincselő várost ím mégis készületlenül érte az egyetem befogadásának gondja. Épületek, tantermek, lakások, laboratóriumok meg ezek vonzatai, mint egy lavina zúdult Szeged nyakába. És mindezen túl, mert az öröm is bele volt csavarva a lavinába, jött egy másik gond. Hogy a kolozsvári egyetem református egyetem. Mi lesz abból a katolikus Szegeden, illetve mi lesz a katolikus Szegedből? Kicsi hazánk földjének kicsi népe ért már meg történelme során hirtelen partváltásokat. Nosza sebesen katolikus tanárt minden református, tanár mellé, s a vallási béke lelkiismeret-egyensúlya talpon marad.

Ekkor kerül a református Mészöly Gedeon professzor Kolozsvárról Szegedre, ezt követően szervezik mellé Klemm Antal katolikus egyetemi tanárt.

Véletlenül ez a párosítás szerencsésnek bizonyul, Mészöly a szófejtés, a szótörténet kérdéseinek fantáziadús és sokat produkáló tudósaként műveskedett, Klemm a magyar mondattan elévülhetetlen eredményeket fölmutató fejlesztője, művelője.